

Hikayeta Ferx û Stî û Berawirdkirina Wê bi Çend Vegêranên Olî re*

The Folk Romance of the Ferx and Stî and Its Comparison with some Religious Narratives

Yahya YAVUZ

Yahya YAVUZ <https://orcid.org/0000-0003-1628-1970> | yehyaomeri@msn.com
PhD. Candidate at Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye,
Department of Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye

Necat KESKİN

Necat KESKİN | <https://orcid.org/0000-0003-0884-1309> | necatkeskin@gmail.com
Assoc. Prof., Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department
of Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye

Citation:

Yavuz, Y. & Keskin, N. (2025). Hikayeta Ferx û Stî û Berawirdkirina Wê bi Çend Vegêranên Olî re. *Nubihar Akademi* 23, 139-157. DOI: 10.55253/2025.nubihar.1698024.

Submission Date	12.05.2025
Acceptance Date	26.06.2025
Publication Date	30.06.2025
Article Type	Researchb Article
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.net
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare. You may send any complaints to nubiharakademi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

* Tevkariya niviskaran: Yahya Yavuz %50 - Necat Keskin %50. / The author contribution: Yahya Yavuz 50% - Necat Keskin 50%.

Puxte

Hikayetên gelêrî beşek ji cureyên vegêranê yê edebiyata gelêrî ne ku heta niha li ser wan kêr xebat hatine kirin. Wekî cure hikayetên gelêrî vegêranên dirêj in û bi piranî bo mezinan, li dîwan û odeyan tên vegêran. Hikayeta gelêrî ji aliyê vegêrana serpêhatî û bûyeran ve nêzîkî cureyên wek çîrok, destan û efsaneyan dibe. Lê ji hêla din ve xwedî taybetiyên xwe yên xweser e jî. Li gor lêkolînerên vê qadê hikayetên gelêrî wekî cure piştî destanan derketine holê û wekî form tîkel in bi pexşan-helbestê. Herwiha hikayet li gorî rewşa civakî-çandî ji vegêranên din jî û ji yên olî jî hinek hêmanan werdigirin. An jî ji aliyê lehengan ve bi vegêranên olî re tîkel dibin. Hikayeta *Ferx û Stî* yek ji wan hikayetan e ku di nav kurdan de tê vegêran, gelekî tê hezkirin û di erdnîgariyeke fireh de em rastî varyant û versiyonên wê yên ji hev cihê tên. Hikayet bi motîfên xwe yên derasayî û olî cuda dibe ji hikayetên din ên bi vî rengî. Em dê di vê xebatê de bi nimûneya hikayeta *Ferx û Stî* li ser hikayetên gelêrî bisekinin. Herwiha em dê hikayeta *Ferx û Stî* ji aliyê leheng û hêmanên tîkildarî leheng ve bi hindek vegêranên olî re berawird bikin ku tevî hikayetê bûne.

Peyvên Sereke

Edebiyata kurdî ya gelêrî, hikayetên gelêrî, vegêranên olî, *Ferx û Stî*.

Abstract

Folk romances are a part of the narrative genres of folk literature that have received little research so far. As a type of folk romance, they are long narratives and are mostly told for adults and older people, in courts and chambers. The folk romance is close to genres such as folktale, epics and legends in terms of retelling experiences and events. However, it also has its own unique characteristics. According to researchers in this field, folk romances emerged as a genre after epics and are related to prose-poetry as a form. In addition, these narratives receive some elements from other genres and religious ones depending on the socio-cultural situation. Or they are mixed with religious narratives, especially in terms of characters. The folk romance of *Ferx and Stî* is one of the stories that is told among the Kurds, is very loved, and we come across its different variants and versions in a wide geography. The romance is distinguished from other folk stories of this kind by its supernatural and religious motifs. In this study, we will focus on folk romances using the example of the story of *Ferx and Stî*. We will also compare the folk romance *Ferx and Stî* with some religious narratives in terms of the hero and the elements related to the hero that are included in the romance.

Keywords

Kurdish folk literature, folk romance, religious narratives, *Ferx and Stî*.

Destpêk

Folklor kurdî li gel berhevkarîya zêde ku van salên dawî ji ber xema jidestçûna wan a heta hetayê, birêkûpêktir bûye, dîsa di van salên dawî de dibe mijara lêkolînên zanistî jî. Li zanîngehan, di bin beşên ziman û çanda kurdî de di vê qadê de semînerên tîn pêşkêşkirin, gotarên nivîsandin û tezên amadekirin. Wekî destkeftiyên van xebatan gelek hêlên folklor kurdî tîn nîqaşkirin, di vê qadê de kulliyateke biçûk çê dibe ku gelekî bi nîrx e. Herwiha bi van xebatan re senifandina beş û binbeşên folklorê jî tê kirin. Girêdayî vê yekê derbarê pîrsgirêka binavkirina cureyên folklor û edebiyata gelêrî de jî nîqaş û pêşniyaz tîn kirin (wek mînak bnr. Keskin, 2019; Kaplan, 2022; Subaşı, 2022). Yek ji wan jî dikare bê gotin ku hikayeya (hikayeta) gelêrî (folk romance) ye.¹

Hikayetên Gelêrî yek ji cureyên herî giring yê edebiyata gelêrî ne ku pêdivî bi gelek xebat û lêkolînan dibînin. Bi vî navî di nav lêkolînên edebiyata tirkî ya gelêrî de xebatên berfireh û bingeîn hatine kirin wekî Boratav (1946/2012) û Başgöz (1993; 2012). Hikayetên gelêrî yê kurdî jî di heman erdnîgariya hevpar de, li erdnîgariyeke fireh tîn vegêran ku kurd lê dijîn. Lêbelê, wekî gelek beşên folklor û edebiyata gelêrî kêma xebat li ser hikayetên gelêrî yê kurdî hatine kirin. Lêkolînerên ku li ser vî cureyî xebitîne jî ew wekî destanan nîrxandine û bingeha xebatên xwe li gor vê danîne.

Li aliyekî din ji bilî çend nimûneyên berbelav û yê ku ji teref birayên Celîlan û Heciyê Cindî ve hatine berhevkirin, berhevkarî baş nehatiye kirin.² Beşek giring yê hikayetên gelêrî wekî qeydên dengî li ser bantên teyiban hatine qeydkirin ku van demên dawî li ser qadên dijîtal tîn belavkirin. Ji bo xebatên birêkûpêktir yê li ser hikayetên gelêrî pêdivî bi deşîfrekirina van qeydan heye. Ancax piştî xebateke wisa mirov bikare nimûne û taybetmendiyan hikayetên gelêrî yê kurdî baş nas bike.

Hikayetên gelêrî bi taybetmendiya xwe ya tîkel bi helbest-pexşanê, bi naveroka xwe ya dewlemend pêdivî bi gelek lêkolînan dibîne. Xebatên ku li ser vî cureyî bînin kirin dê tevkarîyê li xebatên cureyên wekî destan, çîrok, efsane û menqîbeyan jî bike. Lew di navbera van cureyan de tîkiliyeke xurt heye, lêkolîn û nîqaşa li ser van tîkiliyan dê bersiva gelek pîrsên derheqê wan de bide. Em dê di vê gotarê de bi nimûneya *Ferx û Stîyê* ji hêla leheng û hêmanên tîkildarî leheng ve li tîkiliya hikayetên gelêrî û vegêranên olî yê wekî efsane û menqîbeyan binêrin.

- 1 Herçiqasî derbarê binavkirina vî cureyî de di demên dawî de nîqaşên curbicur hatibin nivîsandin jî, em ê di vê xebatê de xwe ji van nîqaşan dûr bixin û pêşniyaza binavkirina Keskin (2019) a wek "hikayeya gelêrî" bi kar bînin. Li hin deran "hikaye", "hikayet" hatibe bikaranîn jî qesd dîsa "hikayeya gelêrî" (folk romance) ye. Ji bo nîqaşên vê dawiyê jî bnr. Kaplan (2022); Subaşı (2024a).
- 2 Van dawîyan xebatek çap bû ku bi taybet nimûneyên hikayetên gelêrî li xwe digire. Pirtûka ku bi navê *Senem Xanimê* ji nav weşanên Weqfa Mezopotamyayê derketiye ji hikayetên wekî, Xelo û Xelîl Beg, Senem Xanim, Çîl Osman, Sedûl û Hekarî û Mehmed Paşa pêk tê ku ji teref Cemîl Çelîk ve hatine berhevkirin. Bo agahiyên zêdetir. Bnr.: Çelîk (2022). Dîsa xebata ku ji aliyê Kenan Subaşı (2024b, r. 37-133) ve hatiye amadekirin bi navê *Zargotina Çiyayê Sîpanê* di xwe de hikayetên wekî Xelîl Beg, Kerr û Kulik, Siyahmed û Xecê, Çîl Osman dihevin.

1. Hikayetên Gelêrî

Wekî li jor jî amaje pê hate kirin li ser vê mijarê folklornasên tirk xebatên giring kirine û herwiha ji aliyê strukturê ve jî ew vekolane (Başgöz, 1993). Lêbelê, li vir divê bê gotin ku hikaye hem wek peyv û hem jî wek vegêran ne tenê di nav tirkî de, lê di nav erdnîgariya rojhilata navîn de jî berbelav e. Hikayetên gelêrî cureyekî nû ye ku piştî destanan derketiye holê û têkel e bi pexşan û helbestê (Boratav, 2012, r. 35-36). Di hikayetan de beşên çîrokî wekî pexşan û beşên ku serlehang di nav hev de diaxivin jî helbest e. Di beşên helbestî de em rastî fikr û hest û xemên lehengan tên. Helbet karakterên din ên ku di hikayetan de xwedî rolên giring in jî bi helbestkî diaxivin. Li gor İlhan Başgöz hikayetên gelêrî ew vegêranên pexşanî ne ku car caran helbest têkelî wan dibin (Başgöz, 2012, r. 70).

Pênaseyeke din a vî cureyî jî wiha ye: Vegêranên ku ji berhemên pêşî yên derbasbûna ji koçberiyê bo niştecihbûnê ne ku mijarên wan evîn, qehremanî û hwd. in, çavkaniya wan tirk, ereb-îslam, hind-îran e û bi piranî ji teref aşiq û meddahan ve tên vegêran (vgz. ji Alptekin, Alptekin, 2016, r. 18). Çavkaniyên ku Alptekin amaje bi wan dide kê-m-zêde bo hikayetên gelêrî yên kurdî jî derbasdar in. Lêbelê çavkaniya herî mezin û berfireh dîrok, çand û jiyana kurdan e ku ev ji bo gelên din jî derbasdar e.

Hikayetên gelêrî di nava xwe de cih dide cureyên wekî efsane, biwêj, gotinên pêşyan, dua û nifiran ku efsane, dua û nifir di hikayetan de xwedî fonksiyonên taybet in. Lew her wekî ku em dê di mînaka *Ferx û Stiyê* de jî bibînin ew tesîrê hem li sazûna hikayetê dikin hem jî tesîrê li pêşveçûna bûyeran dikin. Wekî li jor hate diyarkirin taybetmendiya sereke ya hikayetên gelêrî hebûna beşên helbest/stranê ye di nav pexşanê de. Bes ew nayê wê manayê ku hemû hikaye wekî diruv pexşan-helbest in. Di nav pirtûkên berhevkarî yên edebiyata gelêrî ya kurdî de em rastî hindek hikayetan tên ku bi temamî pexşan in. Di berhevoka *Senem Xanim* de ya ku ji teref Hilmi Akyol ve hatiye berhevkirin em rastî hikayetên bi vî rengî tên (Akyol, 2000, r. 89-104). Herwiha di hindek xebatên Celîlê Celîl & Ordîxanê Celîl û Heciyê Cindî de jî nimûneyên sade pexşan yên hikayetên gelêrî hene (Cindî, 2014, r. 113-177). Li aliyê din hikayetên gelêrî yên bi temamî helbestî jî hene ku em dê li jêr navê çend heban ji wan bidin.

Wisa diyar e hebûna beşên helbestî bi şiyana vegêr re eleqedar e. Em dikarin vê angaştê bi du mînakên xurt bikin. Hikayeta *Sêva Haciya* yek ji wan hikayetên navdar û hezîrî ye di nav kurdan de ku tenê Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl di pirtûka xwe ya bi navê *Zargotina Kurdan* de cih dane 4 şaxên wê. Gava em li her 4 şaxan dinêrin em dibînin ku 3 şax ji hêla dirûvî ve helbest-pexşan in, lê yek ji wan bi giştî helbest e (Celîl & Celîl, 2013, r. 123-153).³ Herwiha varyanta *Keja Mîrê Palo û Salihê Kurê Mîrê Berêz* ya

3 Varyanteke vê hikayetê bi navê “Sêvoka Hecî” jî di nav rûpelên *Roja Nû* de tê dîtin ku Kamiran Bedirxan ew di bin navê “strana kurdî” de bi cih kiriye û di çar hejmaran de li dûv hev weşandiye. Ev varyant jî helbest-pexşan têkel e. Herçiqasî di nirxandina Keskin (2018) de wek “Stran-çîrok” hatibe binavkirin jî ji aliyê şiklî “hikayeya gelêrî” ye. Ji bo jinûveçapkirin û nirxandinê bnr. Keskin 2018.

dengbêj Şakiro bi giştî menzûm e (Şahin & Güneş, 2019, r. 572-598). Lêbelê varyanteke din ya vê hikayetê ku ji teref Sidîqê Karliovayê tê vegêran pexşan û helbest têkel e.⁴

Di nav kurdan de hikaye ji teref kesên pispor ve ku pîrî caran ew dengbêj û mitirb bûn tê vegêran. Hikaye li dîwanên beg û axayan an jî odeyên gundan tîn vegêran. Ji ber giringiya xwe ya zêde û populerîteya xwe ya di nava gel de gelek hikayetên gelêrî li ser bantên teyîban hatine dagirtin. Di roja îro de gelekên van bantan hatine dijîtalîzekirin û ji teref kesên eleqedar ve li ser youtubeyê hatine parvekirin.⁵

Hikayetên gelêrî yê kurdî axlebe wekî berhemên çanda koçeriyê dixuyên ku ji vê hêlê ve ji yê tirkî cuda dibin.⁶ Nimûneyên kurdî yê vî cureyî li gel hebûna bajaran, bi piranî li zozanan derbas dibe. Ev yek normal e, lew heta demeke nêzîk beşek ji kurdan koçber bûn. Heta di hindek hikayetan de şer li ser mêrg û zozanan tîn kirin. Hikayeta *Osê Zerî* mînakê vê yekê ye (Aslan, 2019, r. 135-161). Dîsa di hikayetên wekî *Çeleng Evdal*, *Cembeliyê Kurê Mîrê Hekarî*, *Siyabend û Xecê*, *Ebdurehman Axayê Zorbaşî û Kerr û Kulik* de hikaye di nav çandeke koçber de rû didin.

Mijarên hikayetên gelêrî bi piranî evîn, şer, koçberî, berberiya di navbera malbat û eşîran de ye. Hikaye axlebe li dor du sê kesan biqewime jî ji hêla kadroya şexsan ve dewlemend û rengîn in. Herwiha berovajî destan û çîrokan hikaye li ser zemîneke rast diqewime. Jîyan û têkiliyên ku di wan de tê vegêran nêzî rastiye ne, lewre jî hikayetên gelêrî bo sosyolojiyê daneyên giring di nava xwe de dihevin. Mekanên ku hikaye lê derbas dibin jî mekanên rasteqîn in wekî, Cizîrê, Bilîsê, Amûdê, Diyarbekirê, Mêrdînê, Bexdayê.

Wekî ku li jor jî amaje pê hate kirin, hikaye di nav xwe de mînakên cureyên din ên edebiyata gelêrî dihevin. Efsane û menqibe jî ew cure ne ku bi baweriya gelêrî re têkildar in û wek vegêranên olî di nav hikayeyên gelêrî de cih digirin.

2. Efsane û Menqibe Wek Vegêranên Olî

Efsane cureyekî edebiyata gelêrî ye ku têkiliyeke xurt bi olê re heye. Ev têkilî ji ber wê yekê ye jî ku efsane di heman demê de wekî beşeke baweriya gelêrî ye û her ji ber vê yekê di peywenda baweriya gelêrî de li ser efsaneyan gelek xebat hatine kirin. Di ferhenga mîtoloji û folklorê de (Leach & Fried 1972, r. 612), di tesnîfa Boscom (1965) û herwiha di nav xebatên din ên folklorê de jî (Georges 1971; Boratav 2014) ev têkiliya efsane û baweriyê hatiye îfadekirin. Cureyekî giring e di nav xebatên folklorê de ku wekî ya li Budapeşteyê di sala 1963an de bûye mijara kongreyên serbixwe jî (bnr. Sakaoğlu, 2013, r. 30-31).

4 Me awayê deşîfrekirî yê vê varyantê nedît. Hikaye li ser youtubeyê barkirî ye: <https://www.youtube.com/watch?v=OPX3pnUcw2Y>

5 Gava mirov li hejmara temaşekirin/guhdarkirina van hikayetên li ser youtubeyê barkirî dinêre, bi awayekî balkêş dixuyê ku çanda gelêrî çawa dikare li ser qadên dijîtal bi şiklekî berdewamiya xwe dabîn bike. Lew gelek ji van hikayetan bi hezaran, deh hezaran hatiye guhdarkirin.

6 Wekî li jor, di pênaseya Alptekin de jî dixuyê beşek ji folklornasên tirk, hikayetên gelêrî wekî berhemên çanda niştecihbûnê dibînin.

Di kurdî de ji bo vegotinên efsanewî di nav gel de bêhtir binavkirinên wek çîrok, hikaye, mesele tîn bikaranîn. Ji aliyê din ve peyva keramet û kerametên ewliyayan jî dikare di vê çarçoveyê de û di nav cureyê efsaneyê de bê nîrxandin (Keskin, 2019, r. 168). Li deverên ku tirbeyên şêx û eshab lê hene mirov dikare rastî efsane û menqibeyên wan were ku axlebe vegêranên kerametên wan in.

Herwiha, efsane cureyekî vegêranê ye ku bi hestiyarî, exlaq, objektîvî, zeman û demê ve girêdayî ye (Luthi, 2003, r. 315). Ev hemû xalên Luthi diyar kirine taybetmendiya herî sereke yê efsaneyê dinimîn.

Wekî li jor jî amaje pê hate kirin, li gorî Boratav taybetmendiya sereke ya efsaneyê ew e ku mijara baweriyê ye; tiştên ku ew vedigêre rast û weke qewimînên rastîn tîn qebûlkin. Bi vê taybetmendiya xwe, efsane ji çîrokê vediqete, nêzî hikaye û destanê dibe. Taybetmendiya wê ya din jî ew e ku ew bi zimanê rasterast yê axaftinê, û bêyî xema her cure şêwazê, vegêraneke kurt e ku cih nade qalibên amade (Boratav, 2014, r. 98).

Di vê çaroveyê de Keskin (2019, r. 169) jî çend taybetiyên efsaneyan wiha rêz dike;

- Efsane li gor vebêjer di wextekî dîrokî de derketiye.
- Bi şexsekî (rast an xeyalî) ve hatiye girêdan.
- Efsane li gor vebêjer li cihekî rast derketiye û hikayeyeke rast e (Keskin, 2019, r. 169).

Di efsaneyan de berovajî cureyên wekî hikayeya gelêrî û destanan xemeke hunerî, estetîkî ne di pêş de ye. Ji vê hêlê ve wek cureyekî gelekî organîze dixuye da ku rasterast peyva û hêviya vegêr bigihîne kesên miqabil. Di efsaneyan de xala bingehî dersdan û hînîkirin e loma wek şikil jî taybetmendiya xwe ya xweser nîne.

Ji aliyê din ve menqibe, bêhtir serpêhatiyên ewliya, şêx û sofîyan in ku kerametên wan vedigêrin û ji vî alî ve li gorî tesnîfa kongreya 1963an dikarin di nav efsaneyên dînî de bîn bicîhkirin (bnr. Sakaoğlu, 2013, r. 33). Li gorî Alptekin jî ji ber ku ew girêdayî şexsan in ji cureyên din ên efsaneyê cuda dibin (2014, r. 15).

Menqibe li gel kerametên ewliyayan, mucîzeyên pêxemberan jî di hewînî ku ji hêla pêbaweriyê ve di asta herî jor de ne. Her ji ber vê yekê dibe yek ji baweriyên gelêrî ku bi şiklekî beşdariyê li sazûn û belavbûna komên heterodoks dîkin. An wan nêzî bawerîya serdest dîkin an jî dibin sedem ku jê bi dûr kevin. Bo nimûne menqibeyên ku li dor Şêx Evdîlqadîrê Geylanî tîn vegêran, tesîr li bawerîya pêgîrên vê terîqetê jî kiriye.

Li hêlêke din menqibe jî wekî efsaneyan dikarin zû kiras biguherin û ji baweriyekê derbasî yeka din bibin. Di nava elewî û êzidiyan de em rastî hindek efsane û menqibeyên bi vî rengî tîn ku heman menqibe bi guherînên têkildarî baweriyê jî bo kesên cuda tîn vegêran. Ev yek wek *qeîdeya adaptebûnê* jî tê binavkirin (vgz. ji Raoul Rosière, Sakaoğlu, 2013, r. 24).

3. Têkiliya Hikayetên Gelêrî bi Vegêranên Olî re

Wek vegêranên din ên gelêrî di navbera van herdu cureyan de jî cûnûhatinek heye; carinan hêmanên bingeîn ên efsane an jî menqibeyekê bi demê re û li gorî şert û mercên çandî-civakî derbasî cureyên dirêjtir wekî hikayeyan dibin; carinan jî hinek hikayeyên gelêrî di destpêkê de wek menqibe hatine neqilîkirin. Di hikayeyên wekî *Zembîlfroş*, *Mîr Mih* an jî *Yusiv û Binyamîn* de em rastî menqibeyan tînin ku bi texmîna me bi demê re û bi beşdariya gelek hêmanên cuda ji çîrok û vegêranên din gihane halê xwe yê îro. Prensê ku dev ji tac û textê xwe berdide û dest bi jiyîneke derwêşî dike dibe mijareke menaqibê, an jî yekî ku bi heman şiklî dikeve pey nemi-riyê dîsa nimûneya efsaneyê ye, lêbelê di heman demê de ew dibin kakilên hikayetên gelêrî jî. Bi tevkarîya gelek epîzot û motîfên din ên bo hikayetê ji aliyê vegêrên pîspor û ne pîspor ve kompoze dibin.

Helbet ev angaşt bo hikayetên gelêrî yê olî ne, bes di wan hikayetan de jî ku mijarên wan evîn û şer e, em rastî efsane û menqibeyan tînin. Hebûna van vegêranan di hikayetên gelêrî de tesîrê li bawerdêriya wan jî dike bêguman. Her ji ber vê yekê ye ku bo wan û li ser navên wan li herêmên cuda cuda qebr hatine çêkirin ku pîrî wan wekî ziyaret in û ji teref gel ve bi sedemên curbicur tînin ziyaretîkirin.

Di çarçoveya vê tîkiliyê de em ê berê xwe bidin hikayeta *Ferx û Stîyê* û wê ji aliyê leheng û hêmanên tîkildarî leheng ve li gel hindek vegêranên olî berawird bikin.

4. Berawirdkirina Hikayeta *Ferx û Stî* bi Vegêranên Olî re

Hikayeta *Ferx û Stî* yek ji wan vegêranên herî balkêş ê edebiyata gelêrî ya kurdî ye. Balkêşiya wê ji motîfên wê yê derasayî tî ku em dî li jêr li ser wan bisekinin û wê bi hindek vegêranên olî re berawird bikin ku bi dîtina me van vegêranan karîgerîyeke mezin li vê hikayeyê kiriye û bi vî şiklî rengê xweser dane wê. Bes beriya em derbasî naveroka vê berhemê bibin pêdivî pê heye ku em varyantên wê û xebatên li ser wê hatine kirin, bidin naskirin.

Ev hikaye cara pêşîn ji hêla rojhilatnasê swîsreyî Albert Socin û Eugen Prym ve li gel gelek hikaye, çîrok û stranên din hate berhevîkirin û di sala 1890an de li Petersburgê çap bû (Socin & Prym, 2025, r. 8.). Di vê berhevokê de varyanteke destana *Dimdimê* û hikayetên wekî *Mem û Zînê*, *Zembîlfroş*, *Qewlê Hespê Reş*, *Ristemê Zal û Yusiv û Zuleyxayê* heye ku bo lêkolînên folklorê kurdî gelekî giring in.⁷

Varyanta duyem û yek ji wan varyantên herî tekûz di sala 1907an de li herêma Mukriyanê ji teref rojhilatnasê elman Oskar Mann ve hate berhevîkirin. Mann xeyn ji vê *Dimdim* û *Mem û Zîn* jî di nav de gelek berhemên edebiyata gelêrî berhev kirin ku gelekî bi qedr in. Di berhevoka Mann de *Ferx û Stî* piştî *Mem û Zînê* metna herî dirêj e (Mann, 2019, r. 7).

7 Ev xebat vê dawiyê ji hêla Mustafa Aslan û Faroq Îsmail ve hatiye latînzekirin û çapîkirin. Bnr. Aslan & Îsmail (2025).

Folklornas û berhevkarê mezin Heciyê Cindî di sala 1957an de li Yerîvanê pirtûkeke bi navê *Folklorê Kurmanciyê* çap kir li gel hikayetên wekî *Mem û Zîn*, *Binefşa Narîn* û *Sêva Hecî* cih da varyanteke *Ferx û Stî jî* (Cindî, 2016, r. 115-138). Cindî di nav xebata xwe ya bi navê *Hikyatêd Cimeata Kurda* de jî cih daye varyanteke vê hikayetê ku bi temamî pexşan e û jî vê hêlê ve cudatir e ji varyantên din.⁸

Sadiq Bahaeddîn Amêdî di sala 1972an de li Zaxoyê varyanteke vê hikayeyê ji devê zarbêj Seîdê Pîroy qeyd kiriye û di pirtûka xwe ya bi navê *Folklorê Kurdî* de çap kiriye. Ev varyanta kurmançî yek ji varyantên herî tekûz yê vê hikayetê ye. Di vê berhevokê de li gel çend varyantên destana *Dimdimê*, gelek hikayetên gelêrî û çîrok jî cih digrin ku beşek ji wan ji teref Cegerxwîn ve hatine berhevkirin (Amêdî, 2013, r. 52-83).

Di sala 1978an de Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl xebateke du cildî çap kirin bi navê *Zargotîna Kurdan* ku tê de hema bibêje hemû cureyên edebiyata gelêrî bi gelek nimûneyên xwe cih digirin. Di vê xebata giranbuha de tevî hindek varyantên wekî *Mem û Zîn*, *Siyabend û Xecê*, *Elo Şêxanî* varyanteke *Ferx û Stî jî* heye (Celîl & Celîl, 2013, r. 183-192).

Yaşar Kaplan di xebata xwe ya bi navê *Beyt û Destanên Kurdî* de li gel varyanteke tekûz a destana *Dimdimê* cih da varyanteke tekûz a vê hikayeyê ku ji hêla motifê û epîzotan ve dewlemend e û her wekî ya Amêdî gelekî tekûz e ku me jî ji bo xebata xwe ev varyant esas girt (Kaplan, 2019, r. 224-260).

Dîsa, di sala 2020an de Yûsif Hêşetî di pirtûka xwe ya bi navê *Memê Alan: Destan, Çîrok û Xebroşkên Colemêrgê* de li gel varyanteke *Memê Alan*, *Cembeliyê Kurê Mîrê Hekaryan û Binefşa Narîn*, *Yusiv û Binyamîn û Hespê Reş*, cih daye varyanteke vê hikayetê (Hêşetî, 2020, r. 13-103).

Herwiha Qadir Fetahî Qazî, di pirtûka xwe ya bi navê *Gencîney Beytî Kurdî* de li gel çend hikayetên gelêrî yên wekî Seîd û Mîr Seyfeddîn Beg, Baram û Gulindam, Las û Xezalê, varyanteke *Ferx û Stîyê* çap dike. Berhemên vê berhevokê tev bi soranî ne (Qazî, 2007, r. 637-680).

Ji bilî van agahiyên li ser xebatên berkevîkirina *Ferx û Stîyê*, kêmeke jî hindek xebat li ser naveroka wê bixwe jî hatine kirin û hikaye ji çend hêlan ve bûye mijara lêkolînê ku em dê li jêr behsa wan bikin. M. Zahir Kayan yek ji wan kesên pêşîn e ku balê dikişîne ser hikayeta *Ferx û Stîyê*. Kayan di nivîseke xwe de ku bo rojnameya *Özgür Ülkeyê* nivîsî li ser *Ferx û Şairiya wî* disekine (Kayan, 2002, r. 511-512).

Herwiha, Mehmed Şirin Filiz jî di teza xwe ya bi navê *Xebatek li ser Destana Derwêşê Evdî de*, -ku wek pirtûk jî çap bûye- vê hikayetê jî di kategoriya destanên kurdî de dinirxîne û piştî ku kurteya wê dide, di derbarê naveroka wê û taybetmendiyên wê de jî çend nirxandinan dike (Filiz, 2014, r. 74-78).⁹

Wekî din, Kenan Colemergî jî di rojnameya *Xwebûnê* de bi navê *Ferx û Gilgamîş* rêzenivîsekê dinivîse û di wê nivîsê de *Ferx û lehengê destana Gilgamêşa sumerîyan*,

8 Ev varyant di cilda 6an a vê berhevokê de bi navê *Stîya Al û Ferxê* cih digire ku ji hêla weşanên *Rûpelê* ve bi tîpên latînî hatiye çapkirin. Bnr. (Cindî, 2015, r. 163-172.)

9 Ev xebat di 2021an de bi navê *Destana Dewrêşê Evdî Pênase Dîrok Motîf* wek pirtûk jî çap bûye. Bnr. Filiz (2021).

Gilgamêş berawird dike. Colemergî di nivîseke din de vê carê Ferx bi lehengê destana hindî Mahabaratayê re berawird dike (Colemergî, 2021).

Wekî li jor jî hatibû gotin, hikayeta *Ferx û Stîyê* bi motîf û mijarên di xwe de di-hewîne yek ji wan hikayetên herî balkêş e. Hikaye berovajî hikayetên din bi zêde-bûna hêmanên derasayî jî ji hikayetên din vediqete. Belê dîsa jî hem ji hêla forma xwe ve hem jî ji hêla binemaya xwe ev hikayeteke gelêrî ye. Li gor ku em ji Ehmed Resul Pişderî dizanin hikayet bingeha xwe ji rastiyeke digire û bûyer li gundê Dawidê qewimiye ku ev gund bi ser navçeya Pişderê ve ye.

Hêmin Mukriyanî gava *Tuhfey Muzeferiyey* Oskar Mann bo çapê amade dike ji Resul Pişderî rica dike ku zanînen xwe yên li ser *Ferx û Stîyê* bi çend rûpelan binivîse. Ji nivîsa Pişderî wisa dixuye ku wî ev daxwaz bo çapa pêşî negihandiye lê di çapa di dest me de piştî pêşgotina Mukriyanî nivîsa Pişderî ya bi sernavê “Şêx Ferx le Çend Dêrêk da” di pirtûkê de cih digire. Pişderî di derbarê hikayetê û baweriyên ku li dor wê çêbûne agahiyên gelek balkêş dide. Li gor ku em jê dizanin li gundê Dawidiyê xeyn ji qebra Şêx Ferx, Kaniya Stiyê heye ku Qeladizeyî ava xwe ya vexwarinê ji wê kaniyê dabîn dikin. Wekî din ji bo Şêx Ferx, biharan seyraneke tê çêkirin ku wê rojê kes li mal namîne û ji navçe û bajarên derdorê jî xelk tên beşdarî seyraneke dibin. Piştî seyraneke jin diçin ziyareta Şêx Ferx û bo xwe duayan dikin. Herwiha li dor Şêx Ferx û kerametên wî hindek bawerî jî çêbûne ku hin ji wan wiha ne:

- Xelkê Dawidê bawer dikin ku Şêx Ferx weliyekî aşiq e, xwedî keramet e.
- Li gorî baweriyên gundiyan Şêx Ferx nemiriye û hay ji her tiştî heye.
- Dibêjn ku mehra Şêx Ferx û Stiyê hêj di roja ezelê de hatiye birîn (Pişderî, 2017, r. 129-131)

Gava em li hikayetê bixwe jî dinêrin em rastî kerametên Şêx Ferx tên û herwiha dema em li erdnîgariya ku ev hikaye lê belav bûye jî dinêrin em dibînin ku hikaye di nav beşeke mezin a kurdan de tê zanîn û tê hezkirin. Hikayeta ku ji gundê Dawidê derketiye xwe gihandiye heta Behdînan, Hekarî, Mukriyan, Botan û Herêma Serhedê. Pêwîst e bê gotin ku vegêranên her heremekê bi awayekî normal hin cudahiyan nîşan didin.

Destpêka hikayetê wekî gelek hikayetên evîni ye ku di *Memê Alan û Tahar û Zuhreyê* de jî em rastî wê tên. Li bajarê Xumaroyê du bira hene bi navê Hadî û Xelîfe ku her duyan jî çî kur nînin ku li ser mal û milkê wan, text û tacê wan rûnin. Yê Xelîfe du keçên wî hene û heçî Hadî ye bi giştî bê zarok e. Rojê dema li nêçîrê ne derwêşek derdikeve pêşiya wan û sêveke dide her yekî ku divê bi jina xwe re bixwin û piştî wê xwedê dê li wan were rehmê. Her du zarok bi vî awayî çê dibin. Stî di neh mehê temam de, Ferx di neh meh û neh rojan de çê dibe ku di varyanteke Memê Alan de jî ev yek wisa ye û Memê Alan piştî sêvxwarina dê û bavê wî, bi neh meh, neh roj û neh deqîqeyan ji dayik dibe. Ji vir û pê de hikayet rengê xwe yê xweser nîşan dide û gava jinikên ku bi hawara dêya Ferx ve hatine û dê navika wî bibirin û bişon, bi xeberdana Ferx re ditirsîn û dibêjin hebe nebe ev şeytan e. Ferx jî nahêle ew karê xwe bikin bi sedema ku dê destnimêja wî bişkînin. Bi vî şiklî ew bixwe navika xwe dibire. Ferx di seva pêşî ya meha remezanê de çê dibe.

Gelek motif û epîzotên bi vî rengî nîşanî me didin ku Ferx hê ji destpêkê ve wek lehengekî pîroz û derasayî xuya dibe. Belê li gel van jî Ferx tevî ku hinde caran em rastî başî, qencî û zîrekiya wî tên jî ber bi dawiya hikayeyê ve ev yek diguhere û Ferx wekî lehengên mêr ên gelek hikayetên gelêrî yên kurdî safikiya xwe nîşan dide û herî dawî bi nifirên xwe hindek zarokên bajêr dikuje. Di derbarê qenciya wî de mîna keke balkêş wiha ye; gava Ferx ji tîrsa ku apê wî dê wî bikuje diçe cem xalê xwe Ehmed Axayê Xanî û halê xwe jê re diyar dike, xalê wî bi çend rûspiyên xwe ve dixwaze here cem apê wî, wan li hev bîne û Stiyê ji Ferx re bixwaze. Lêbelê, şeytan di dilqê qasidekî de dihere cem Xelîfe û dibêje ku Ehmed Axa bo şer hatiye ser te. Xelîfe miqabilê vê yekê leşkerên xwe kom dike û diçe ku şerê Ehmed Axa bike. Stî bi rêya nameyekê Ferx ji rewşê agahdar dike, xalê wî jî biryar dide ku leşkerên xwe kom bike û biçe şer lê Ferx nahêle û bi şiklê helbestê vê duayê dixwîne:

Hîvya min ji Xudayê rehmanî

Di mabeyna mamê min û xalê min Ehmed Axayê Xanî

Xişek negehîte giyanê çî busilmanî (Kaplan, 2019, r. 247).

Xalê wî bédilîya wî nake û dev ji şer berdide. Di hikayetê de gelek mînakên bi vî rengî hene ku ev wek hêzeke îlahî dixuye û çî gava dua an jî nifirekê bike tiştê wî xwestî yekser çê dibe. Ev yek bi qasî Ferx nebe li ba Stiyê jî wisa ye û ev hêza derasayî li ba wê jî heye. Bo nimûne gava Ferx bi rêya nameya ku quling jê re tîne gazî wê dike, Stî dua dike ku xwedê per û baskan bidê da ku here cem Ferx. Duaya wê li wê derê qebûl dibe û dibe kevok û di eynî rojê de diçe ba Ferx. Dîsa gava ji Ferx sil dibe û vedigere malê, nexweş dikeve û êdî naxwaze bijî û nifirekê li xwe dike ku Xwedê ruhê wê bistîne. Duaya wê di cih de qebûl dibe û Stî emrê xwedê dike:

Hîviya min ji Xudayê cebbare

Melekê mewtê ji erşan bête xware

Sitiyê negehînte danê êvare (Kaplan, 2019, r. 257).

Di varyanta Sadiq Bahaeddîn Amêdî de nifira Stiyê bi vî şiklî derbas dibe:

Hawara min Xwedê şexsê mizar e

Weylê te xema bavêjît ben û guhar e

Stî nemînit heta danê êvar e (Amêdî, 2013, r. 80).

Ji bilî van mînakên ku rengê olî yê hikayeyê dipeyitînin, em dikarin Ferxê lehenge hikayetê bi çend kesayet û vegêranên olî re berawird bikin ku li gor dîtina me ev epîzot an jî motîfa her vegêraneke olî di hikayeta *Ferx û Stî* de cihek ji xwe re dîtiye ku hebûna xwe berdewam bike.

4. 1. Ferx û Zerdûşt

Gava em li çîrokên li ser zarokatiya Zerdûşt jî dinêrin em rastî hindek hevşibiyên wî li gel hikayeya Ferx tên ku wiha ne; jidayikbûna Ferx jî her wekî ya Zerdûşt derasayîbûnê di xwe de dihevwîne ku me di jor de behsa wê kiribû. Zerdest gava çê dibe berovajî zarokên din, dibişire. Gava bavê wî ecêb dimîne, yên li wê derê wiha dibêjin:

Hemû zarokên ku jidayik dibin di dawîya rê de mirinê dibînin û digirîn, lêbelê ev zarokê dikene ji ber ku xwedî emelekî paqij û rastgir e di dawîya rê de bextewariyê dibîne û dikene (Rezi, 2014, r. 53-54).

Her wekî Ferx, gava Zerdûşt jî çê dibe, Ehrîmen bi şiklekî dixwaze wî bikuje, çiku ji hêza wî ditirse. Gava Zerdûşt çê dibe Ehrîmen ji hevalên xwe yên xerab artêşekê çê dike ku bavêjin ser mala wî û wî bikujin, lê ji ber nûra Zerdûşt ya ku ji gelek dûr ve dixuya û ronkayî dida, nedikarîn nêzî mala wî bibin (Rezi, 2014, r. 53). Em di hikaye-ya *Ferx û Stiyê* de jî rastî motîfa nûrê tên. Li Xumaroyê jinek bi navê Leyla Bilbas heye ku li gor vegêr diyar dike, jineke *aqildar* û *têgehiştî* ye. Gava radibe nimêja sibehê, dibîne ku nûrek ji tewilxanê bilind dibe û xwe bi xwe dibêje “hikmetek di vê şolê da heye” û diçe tewilxanê, li wira Ferx dibîne û Ferx ji wê dixwaze ku rahêjê wî û kira-sekî lê bike. Piştî ku wî dibe mala xwe gazî bûka xwe dike ku şîr bide wî, lêbelê Ferx bi rojî ye loma şîr venaxwe (Kaplan, 2019, r. 229).

Gava Zerdûşt ji dayik dibe dijmînên wî pênc bira ne, yek ji wan diçe ku Zerdûşt bikuje, hewl dide Zerdûşt bikuje, lê milyaket nahêlin. Paşê wî datîne ser rêya çêle-kan da ku di bin nigê wan de biperçiqe, bimire. Lê Zerdûşt bi şiklekî difilite. Paşê wî diavêje bin lingên hespan, lê Zerdûşt dîsa difilite (Rezi, 2014, r. 56). Gava em li varyantên *Ferx û Stiyê* jî dinihêrin, em dibînin ku ev awayê hewldanên kuştinê û jê filitîn kêmkirî zêde bi heman şiklî ye.

Di varyanta Oskar Mann de jî her wekî Zerdûşt, Ferx diavêjin bin lingên gamêşan, lê milyaket tên wî radikin û datînin ser kevirekî mermer (Mann, 2019, r. 303). Lê di vira de ev yek ji teref sê dizan tê kirin ku apê Ferx ew girtine. Apê wî ji tirsê ku dê siltanê Stembolê bi kerametên Ferx bihise, biryara kuştina wî dide. Di varyantên din de wî diavêjin ber lingên hespan lê Ferx bi helbestekê wan aşt dike. Di varyanta Kaplan de mesele hinekî din dirêj e û ji ber ku sar e hesp li dor Ferx kom dibin û bi hilma xwe wî germ dikin da ku neqerise. Helbet vê yekê li ser daxwaza Ferx ya bi helbestkî dikin:

Şev payîz e dinya sar e

Hun werin gelî deware

Paşiyêd xwe biden dîware

Serêd xwe bînin hindav Ferxê jare (Kaplan, 2019, r. 229).

Di varyanta Celîlan de piştî ku di bin lingên hespan de namire, vê carê Ferx dixin sepeteke ziblan, ser wî tije zibil dikin û diavêjin cihekî ji gund dûr. Paşê gava şivanek di wira re derbas dibe Ferx bi helbestê gazî şivên dike ku wî ji wira xelas bike:

Heyî gavan, hatî ji wê da,

Gopalê h'eft r'ital li destê da,

Tu bidî xatire xwedê û p'êxemberan,

Bêy vê zarukê hilînî ji k'omê ziblê da (Celîl & Celîl, 2013, r. 202-203).

Gavan hildide dibe mala xwe, wî xwedî dike. Di çîroka li ser Zerdûşt de jî em dibînin ku Tur Bradrosê ji wan pênc dijminê Zerdûşt rojekê erîş dike ku wî bikuje, lê Zerdûşt direve û xwe xelas dike. Her di *Ferx û Stîyê* de jî Ferx ji ber şeytanê ku ketiye dilqê şivên û bi derewên xwe navbeyna wî û apê wî xera dike, direve. Çiku şeytanê ku navê wî Çîkal e, apê wî lê sor dike ku Ferx bikuje, Ferx gava vê yekê dibihîze, ji cem apê xwe direve, diçe cem xalê xwe Ehmed Axa (Kaplan, 2019, r. 240-245).

4. 2. Ferx û Hz. Silêman

Di hîkayeya *Ferx û Stî* de, em rastî hindek motîfan tên ku dişibe motîfên çîrokên ku di derheqê Hz. Silêman de tên gotin. Bêguman ev çîrok jî xwe dispêrin kitêbên pîroz ku di wira de hukimranî û heyata wî tê vegêran. Li gor kevneşopê, Hz. Silêman bi zimanê hemû ajelan dizane û hemû jî di bin emrê wî de ne, ji vê zêdetir cin jî di bin emrê wî de ne û ew xwedî gustîleke bisêhr e. Di hikayeta *Ferx û Stîyê* de jî Ferx bi zimanê ajelan dizane, an jî bi helbestên xwe dikare hukmê xwe li wan bike. Herwiha em dibînin ku Ferx hukmê xwe li berfê û avê jî dike. Bi xêra vê hêza xwe Ferx gelek caran ji mirinê xelas dibe, rêyên dûr li cem wî kin dibin û bi vî rengî ji zehmetiyan xelas dibe. Di hikayetê de her wekî ku Hz. Silêman balindeyekê wekî qasid dişîne bal Belqîsê, Ferx jî quling wekî qasid dişîne cem Stiyê.

Herwiha, di varyanta Kaplan de em rastî epîzoteke din tên ku dîsa bi Hz. Silêman re eleqedar e. Di hikayetê de gava Ferx tevî kurxalên xwe diçe nêçîrê, lê beriya wê xalê wî temiyê li wan dike ku bo nêçîrê neçin Çiyayê Reş. Ev motîfa qedexeyê ye ku bi bînpêkirina wê re vegêran şax dide, aksiyona wê zêde dibe. Gava Ferx dibîne ku li hêla Çiyayê Reş ask, xezal û kovî zahf in, berê xwe dide çiyê û li wira rastî qesrekê tê. Li qesrê periyek heye, li ber qesrê girek ji serên jêkirî heye ku ew serên wan kesan e xwestine bi periyê re bizewicin lêbelê şertên wê pêk neanîne û ji loma jî serê wan hatiye jêkirin. Li gor vegêranê perî xidama Hz. Silêman bûye û piştî ku Hz. Silêman diçe emrê Xwedê, Xwedê wê bo Ferx dihêle heta ku Ferx tê û wê dibîne. Ferx tê qesrê ew û perî Gulendam Xatûn diavêjine ber hev û di encamê de Ferx bi diyarkirina navê wê, jê dibe (Kaplan, 2019, r. 247-254).

Di koleksiyonên çîrokan yên wekî *Hezar û Yek Şevê* û *Ferec Ba'de's-Şiddeyê* de em rastî perî û jinên bedew tên ku bi şiklekî têkiliya wan bi Hz. Silêman re heye. Ev ji ber wê yekê ye ku çîrok û efsaneyên li ser Hz. Silêman tên vegêran bo çîrokên derasayî hêmanên guncaw di xwe de dihewinin. Di çîroka Seyfulmulûk de jî em rastî motîfeke nêzî vê tên, kurê padişah, Seyfulmulûk di nav eşyayên bavê xwe de resma keçeke bedew dibîne û aşîqî wê dibe ku ew resm ji Hz. Silêman wekî yadîgar ji bavê wî re maye (Seyidoğlu & Yavuz, 2012, r. 146-149). Wisa dixuye ku bi demê re ev motîf heta gihaye hikayeta *Ferx û Stî* hindek guherîn derbas kirine an jî vegêrê hikayetê resim avêtiye û bi şiklê niha ew daxilî nav hikayeta xwe kiriye.

4. 3. Ferx û Hz. Îsa

Ferx an jî Şêx Ferx her wekî Hz. Îsa, çawa ji dêya xwe dibe bi awayekî mucîzewî bi ziman digere, diaxive û neh mehên çêbûna xwe bi helbestî dibêje:¹⁰

Li min hatî mehka êke
Van felekan vêkvêke
Li Ferxê Hadiyan xuliqîn dest û pêke
Ez xerîb im ji dotmamê

...

Li min hatî heyva nehînê
Dev hatiye li kenînê
Çav hatîne li helînê
Ferxo xuliqî ji behra xwînê (Kaplan, 2019, r. 226-227).

Li gor kevneşopê, gava Hz. Îsa bi teqdîra îlahî bê bav ji dayik dibe, xelkê derdorê dest pê dikin û paşgotinîyan li Hz. Meryemê dikin, heta xwe amade dikin ku wê bikujin. Miqabilî vê yekê Hz. Îsa bo rê li ber neheqiyên ku li dêya wî tê kirin bigire, bi emrê Xwedê diaxive û bi vî şiklî wan disekinîne. Ev yek di Qura'nê de, di Sureya Meryemê de jî derbas dibe. Li hêla din gava em li Încilê dinêrin em dibînin ku qralê wê dewrê Hîrodes bi saya muneccimên xwe hay ji jidayikbûna Hz. Îsa dibe û biryar dide ku hemû zarokên wê herêmê yên du salî û yên di binya du salî re, bîn kuştin. Li ser vê yekê û dîsa bi alîkariya munecciman Hz. Îsa dibin cihekî ewle ku ew der Misr e (Matta, 2/1-16).

Di *Ferx û Stîyê* de jî gava jinik dibînin ku Ferx diaxive, dibêjin ev şeytan e, sêh-rbend e, heke em wî nekujin dê li serê alemê bibe bela. Paşê wî davêjin tewilxanê ku heywan pê lê kin, wî bikujin. Belê Ferx bendekê diavêje ser caniyê ku li cihê xwe nasekine û ihtimal e ew pêl wî bike wî bikuje. Piştî bendekê diavêje ser mehînê jî, mehîn ji wî fêr dibe û dibêje ger ez tiştêkî xelet bikim wê nifirekê li min bike, min bikuje. Bi vî şiklî Ferx ji mirinê xelas dibe. Em dizanin ku di çîroka Hz. Mûsa de jî ji teref Fir'ewn ve qesta mirina Hz. Mûsa tê kirin, belê ew jî her wekî Hz. Îsa û Ferx ji mirinê xelas dibe.

4. 4. Ferx û Bersîsê Abid

Epîzoteke din ku di hikayeta *Ferx û Stîyê* de cih digire û tesîrê li temamê hikayetê dike jî ew e ku gava Ferx û Stî ji dayik dibin û çend sal di ser re derbas dibin, şeytan kom dibin û dibêjin heke Ferx û Stî bigihin mirazê xwe wê demê tu karê me li dinyayê

10 Mîna keke nêzî vê em di mewlûda Melayê Bateyî de dibînin ku di wira de bo her neh mehên hemlûna dêya pêxember Hz. Mihemed, pêxemberekê tê û mîzgîniyê dide:

Mahê ewwel hat û Adem teyîba
Kir salam û gote hemlî merheba

...

Mahê tasi' hat Îsa ji asiman
Mujde da min hat sultanê Cîhan (Sadî, 2013, r. 192-193).

namîne. Li gor hikayetê mirazê Ferx, zewicîna wî ya bi Stiyê re ye. Ev yek di hikayetê de wiha derbas dibe:

Guhê şeytanan keft ku du aşiq li dinyayê peyda bûne; navê yekî Ferx, navê ya dî Sîfî ye. Şeytan got “heke ev herdû aşiq û dildar bi mirada xwe şa bibin, lêk bêne markirin; çi dua û daxwaza ew biken dê bi cih bêt. Xudê dê her duayeka wan biqebilînit. Êdî çi şola me li dinyayê namînît. Divêt em zû dest bi xebatê bikeyn da ev herdû aşiq negehine êkudu (Kaplan, 2019, r. 234).

Karê rêlibergirtina mirazê her du aşiqan dispêrin şeytanê bi navê Çîkal. Çîkal di-keve dilqê şivanekî û tê qesta şivaniya bavê Stiyê dike, bi şertê ku piştî şivaniya heft salan Stiyê li wî mar bike. Bavê Stiyê vê yekê qebûl dike. Piştî vê Çîkal di maweya şivaniya xwe de bi gelek fend û fêlan bi vî karî radibe û di encamê de bi ser dikeve.

Di çîroka menzûm *Bersîsê Abid* ya Feqiyê Teyran de jî em rastî rojeveke wisa ya şeytan tên. Bersîsê Abid evdek wiha ye ku bi şev û roj taetê dike û bi gotina Feqî, çûye meqamê ewliyayan, ji mirovan dûr, li nav çiyayan, di şikeftan de dijî û bi pezkovîyan re diçêre. Şeytan dike nake nikare Bersîs ji rê bibe:

Ew sofiyê b'sewm û selat
Asê kirî birc û kelat
Qet di fena şeytên nehat
Ji nusxeya şerî'etê (Sadînî, 2017, r. 343).

Piştî gelek hewldanên bi vî rengî rojekê şeytan li cem kurên xwe, gazinan dike ku hemû kurê wî bêkêr in, heger wisa nebûya teqez dê yekî ji wan Bersîs ji rêya rast derxista, wê guneh pê bida kirin û ew têk bibira. Piştî vê gotina wî şeytanek bi navê Weswas radibe wiha bersiva bavê xwe dide:

Go: ne j' nesla babê xwe bim
Ne j' neseb û piştî te bim
Er dê ji Bersîsî ve bim
Dê bêxime hilaketê (Sadînî, 2017, r. 344).

Piştî vê gotinê Weswas biryar dide ku ancax bi keçekê dikare wî ji rê bibe. Ji bo vê jî her wekî ku şeytan Çîkal kete dilqê şivanekî û xwe nêzikî Ferx û Stiyê kir, ew jî xwe dixe dilqê sofiyekî ku şev û roj taetê dike û bi vî awayî nêzikî Bersîs dibe. Ji wir û şûnde bi saya taeta zêde bala Bersîs dikişîne ser xwe, Bersîs wî dike pîrê xwe. Bûyerên ku dê Bersîs ber bi helakê ve bibin piştî vê dest pê dikin (Sadînî, 2017, r. 346-349).¹¹

11 Ev motîfa civîna şeytanan û jirêbirina kesekî abid, baş, di destana şairê îngilîz John Milton ya bi navê *Paradise Lostê* (Bihuştê Jidestçûyî) de jî derdikeve pêşberî me. Gava serekê şeytanan dibihîze ku xwedê Adem û Hewa afirandiye, hemû şeytanan kom dike û ji bo ku vî heyînê nû nas bike û bi şiklekî wan ji rê bibe, dixwaze yekî peywirdar bike. Gava kes ranabe ew bixwe vê peywirê digire û bi dizî diçe bihuştê, dikeve dilqê marekî û bi dilbijandina Hewayê ya fêkiya qedexe, dike ku Hewa fêkiyê bixwe. Ango dike ku tiştê li wan hatiye qedexekirin bike û ev guneh e û gunehê pêşî ye ku li gor baweriyê, mirov hê jî bi şiklekî cezaya wê dikşînin (Milton, 2020, r. 70-120).

Ji van mînakên li jor jî em dibînin ku gelek hêman û taybetiyên hevpar yên kesayetên pîroz û lehengê hikayeta me Ferx balê dikişînin. Ev jî dide xuyakirin ku gelek hêmanên efsane û menqibeyên derbarê kesayetên pîroz û baweriyên olî, têkildarî rewşa çandî-civakî derbasî nav vegêranên gelêrî jî dibin.

Encam

Berhemên edebiyata gelêrî yên ku çîrokekê vedigêrin li gel form û binemayên xwe yên cuda jî di nava hev de diçin û tên. Lew berhemên edebiyata gelêrî zindî ne, berdewam di nava geryan û guherînê de ne. Ev taybetmendî berdewamiya wan jî dabîn dike. Hikayetên gelêrî û vegêranên olî yên wekî efsane û menqibeyên binbeşên efsaneyê, du cureyên edebiyata gelêrî ne ku li gel gelek cudahiyan, ji hêla mijar, motîf û epîzotan ve nêzîkî hev in. Cudahiyên wan ên sereke di form û fonksiyona wan de dixuyê, herwiha peywend û konteksta ku ew lê tên vegêran jî cuda ye. Ev yek ji ber wê taybetmendiya hikayetan e ku dikare cureyên din hilde hundirê xwe, bo xwe bike derfeta vegêranê ku bi wan ji hêla naverok û şiklî ve dewlemend dibe.

Di vê xebatê de me bi mînaka hikayeta *Ferx û Stîyê* xebateke berawirdî di navbera du cureyan de kir. Di encama xebatê de bo me diyar bû ku bi kêmanî di mînaka *Ferx û Stîyê* de di navbera hikayetên gelêrî û vegêranên olî de têkiliyeke yek alî heye. Ango vegêranên olî yên wekî efsane û menqibe bi motîf û epîzotên xwe beşdariyê li hikayetê dikin. Ji hêla aksiyon û motîfan ve wan dewlemend dikin.

Di nimûneya *Ferx û Stîyê* de ew dibin çavkaniya hikayetên gelêrî yên olî. Efsane û kerametên ku li ser Ferx bi xwe çêbûne vê yekê baş nîşan didin. Dîsa efsane û kerametên ku li ser pêxember û kesayetên dînî çêbûne û beşdarî hikayetê bûne, nimûneyên giring in bo vê têkiliyê. Efsaneyên li ser Zerduştê ku wekî pêxember û avakarê dînê Zerduştîyê tê zanîn bi şeweyên cuda adabteyî şexsê Ferx bûye. Hewl-danên dijminên wan û awayê xelasbûna wan a ji mirinê gelekî dişibin hev. Dîsa di mijara axaftina di landikê de em şopên mucîze û efsaneyên ku li ser Hz. Îsa tên vegêran dibînin. Lêbelê di hikayetên ku motîvasyon û mijara wan ya sereke ne ol e jî em dikarin rastî wan bînin. Her ji ber vê yekê di warê lêkolînê li ser hikayetên gelêrî de vegêranên olî giring in û bo fêmkirina derketin û sazûna hindê hikayetên gelêrî pêdivî bi xebatên berawirdî li ser her du cureyan pêwîst e.

Çavkanî/References

- Akyol, H. (2000). *Senem Xanim*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya İstanbulê.
- Alptekin, A. B. (2014). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Amêdî, S. B. (2013). *Folkloru Kurdî*. İstanbul: Weşanên Lîs
- Attı, H. (2014). *Lêkolîneke Folklorî li ser Destana Mem û Zînê*. Mêrdîn: Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî Yên Li Tirkîyeyê (Teza Lîsansa Bilind a Çapnebûyî).

Aslan, M. E. (2019). Hostayê Ribabê Miradê Kînê û Analîza Şerê Wî Yê Bi Navê Osê Zerî. Wan: Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê, Enstîtuya Zimanên Zindî (Teza Lîsansa Bilind a Çapnebûyî).

Bascom, W. R. (1965). The Forms of Folklore: Prose Narratives. The Journal of American Folklore, C. 78, Hj. 307 (Jan. - Mar., 1965), pp. 3-20. <http://www.jstor.org/stable/538099>

Başgöz, İ. (1993). The Structure of the Turkish Romances. Di nav, *Folk Groups and Folklore Genre*, (ed. Elliot Orling), çapa 3yemîn, Utah: Utah State University Press, r. 197-208.

Başgöz, İ. (2012). Türkölü Aşk Hikâyeleri Bir Gösterim Olarak. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Boratav, P. N. (2012). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Boratav, P. N. (2014). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. (Çapa 2mîn), Ankara: BilgeSu.

Celîl, C. û Celîl, O. (2013). Zargotina Kurdan I - II. İstanbul: Weşanên Aram.

Cindî, H. (2015). Hikyatêd Cimeata Kurda-6. (Ji tîpên krîlî: M. Têmûr; D. Têmûr). Stenbol: Rûpel

Cindî, H. (2016). Folkloru Kurmancîyê. (Tîpguhêz: Mîdya Têmûr û Dîdara Têmûr) İstanbul: Weşanên Lîs.

Cîhanî, P. (2020). "Beytên Kurdî: Memê Alan wek Mînak." Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi. 6 (6). Jimar 11.: 9-34.

Colemergî, Kenan (2021). Destana Neteweyekê. <https://xwebun1.org/destana-neteweyeke/> (Dîroka ketinê: 22.10.2022).

Colemergî, Kenan (2021). Destana Neteweyekê: Ferx û Gilgamêş. <https://xwebun1.org/destana-neteweyeke-ferx-u-gilgames/Diroka> ketinê: 22.10.2022

Filiz, Mehmet Ş. (2021) Destana Dewrêşê Evdî Pênase Dîrok Motîf, Wan: Peywend.

Filiz, M. Ş. (2014). Xebatek Li Ser Destana Derwêşê Evdî. Mêrdîn: Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê Li Tirkiyeyê (Teza Lîsansa Bilind ya Çapnebûyî).

Georges, R. A. (1971). The General Concept of Legend: Some Assumptions to be Reexamined and Reassessed. Di nav; *American Folk Legend/ A Symposium* (ed. Wayland D. Hand), Berkeley & LA & London: University of California Press, r.1-19.

Kaplan, Y. (2019). Beyt û Destanên Kurdî. İstanbul: Weşanên Nûbihar.

Kaplan, Y. (2022). "Helsengandinek li ser Cureyên Vegêranê yê di Folkloru Kurdî da (Destan, Beyt û Vegêranên Strankî)" International Journal of Kurdish Studies, 8 (2): 273 – 292

Kayran, M. Z. (2002). "Kürt Folklorunda "Dengbejlik" Geleneği." Dnd. Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları. (Amd. Mehmet Bayrak). Ankara: Özge Yayınları.

Keskin, N. (2018). Roja Nû û Edebiyata Kurdî Ya Gelêrî-1. Çîrok û Serpêhatî. Îstanbul: Avesta

Keskin, N. (2019). Folklor û Edebiyata Gelêrî. İstanbul: Weşanên Avesta. Kutsal Kitap (2002). Eski ve Yeni Anlaşma, Tevrat, Zebur, İncil. (Wer. Kitabı Mukaddes Şieketi). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Leach, M. & Fried, J. (ed) (1972). Funk & Wagnall Standart Dictionary of Folklore Mythology and Legend. (Çapa 3yemîn). New York: Funk & Wagnalls

Luthi, M. (2003). "Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra gibi Türlerden Farkı." Dnd. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar. (Amd. Eker, Gülin Öğüt û yê din) (Wer. Sevengül Sönmez). Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Milton, J. (2020). Yitirilen Cennet (Wer. Yiğit Yavuz). İstanbul: İthaki Yayınları.

Oğuz, M. Ö. (2004). Destan tanımı ve eski türk destanları. Milli Folklor 62, 5-7.

Rezi, H. (2014). Zerdüşt Hayat Zaman Mekân (Wer. Erkan Çardakçı). İstanbul: Weşanên Avesta.

Qadir, F. Q. (2007). Gencîney Beytî Kurdî. Hewlêr: Dezgay Çap û Bilawkirdinewey Aras.

Sadinî, M. X. (2017). Feqiyê Teyran: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî. İstanbul: Weşanên Nûbihar. Çapa 9an.

Sadinî, M. X. (2013). Melayê Bateyî: Jiyan, Berhem û Helbestên Wî. İstanbul: Weşanên Nûbihar. Çapa 3em.

Seyidoğlu & Yavuz, B.&O. (2012). Ferec Ba'de's-Şidde Hikâyeleri Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları

Sakaoglu, S. (2013). Efsane Araştırmaları. (çapa 2yemîn). Konya: Kömen

Socin, P & Prym, E. (2025). Koleksiyona Hikayet û Kilamên Tûr Abidîn û Botanê. (Amd. Mustafa Aslan & Farouk İsmail) Ankara: Weşanên Wardoz

Subaşı, K. (2022). Pirnaviya Cureyên Vegêrana Gelêrî û Nestandartbûna Wan di Kurdî de. *Folklorê Kurdî- Wêje, Ziman, Mêjû, Cîvak û Kelepor (Berga Dûyê)*. (ed. H.G Tewfîq; H. O. Ebdulrehman; E. N. Ebdullah; N. E. Hesen). Zakho University.

Subaşı, K. (2024a). Ji Mîtolojîyê Ber Bi Tarîxê û Ji Lehengîyê Ber Bi Evîne Destan Weku Çemkeke Sîwan Di vegêrana Gelî Da. *Şarkiyat* 16/1 (Haziran 2024), 104-116. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1425264>

Subaşı, K. (2024b). *Zargotina Çiyayê Sîpanê*, (çîrokbêj) Hecî Mihemedê Hecî Mistefa, İstanbul: Nûbihar.

Şahin, İ. & Güneş, Ö. (2019). Dengbêj Şakiro Antolojiya Dengbêjan 2. İstanbul: Weşanên Nûbihar.

Extended Abstract

Kurdish folklore until the last few years consisted mainly of compilation studies. However, in Türkiye, after Kurdish departments were opened in several universities, we see that the aforementioned compilation studies are gradually becoming the subjects of theses, articles and scientific seminars. In these universities, folklore genres are evaluated, classified and analyzed according to the theories of folklore discipline, along with more complete compilations. In this article, we will try to contribute to this development with an example from a type of Kurdish folk literature.

The folk romance is also one of the genres that has been studied in recent years, both in terms of naming it and defining its characteristics as a genre, its relationships with other genres and showing its main examples. The studies and discussions that have been conducted so far mainly focus on naming the genre. In our work, without entering into such discussions, we have used the term *folk romance* (*hikayet/hikayeyên gelêrî*). Folk romance is a type of Kurdish folk literature that is mostly retold by dengbêj and mitirbîs for rather older people. Folk romances are retold in the courts of begs and aghas and in village halls. In terms of form, the most characteristic feature of this genre is its combination of prose and poetry. However, depending on the abilities and knowledge of their retellers, some stories can be completely poetic or completely prose.

The main themes of these romances are love, war, migration, the fight among tribes and noble families. Kurdish folk romances are products of nomadic culture, and therefore in many stories we come across the nomadic life and practices. Along with epics and folktales, folk romances have strong connections with religious genres such as legends and religious narratives. Legends and miracles, due to their great influence in society and their brevity, can easily be included in folk romances that are appropriate in terms of subject matter. We encounter them in religious narratives such as *Zembîlfrûş*, *Mîr Mih* and *Yusiv and Binyamin*. In this way, they both enrich the tale and, on the other hand, ensure its continuity.

The folk romance of *Ferx û Stî* is one of the most widespread and beloved narrative in Kurdish folk literature. This romance is retold in many areas where Kurds live, and we encounter collected examples of it in many compilations. Some work has also been done on it, albeit less frequently, by some Kurdish researchers. *Ferx û Stî* is a romance (love tale) in terms of its subject matter and structure, which also has a strong religious aspect. In this story, unlike most Kurdish folk stories-romances, supernatural elements are not only present as an ornament at the beginning, but they appear in different ways throughout the text. The story is also interesting in terms of religious elements and is related to religious genres such as legends and miracles. The main character of the story stands out due to his supernatural characteristics

and common features with some prophets and religious leaders. Therefore, in this study, we compared him with some legends told about those religious characters.

In the study, we compared *Ferx* with prophets *Jesus*, *Zoroaster*, *Solomon* and as a religious figure *Bersis Abid* in terms of some motifs and episodes and pointed out their similarities. Accordingly, *Ferx*, with his characteristics of speaking language close to *Jesus*, with his characteristic of being saved from death several times in childhood and being the target of devils, resembles *Zoroaster*. He is also related to prophet *Solomon* through his knowledge of animal language and his use of birds as messengers and his relationship with the fairy *Gulendam Khatun*. Finally, he is similar to *Bersis Abid* because he is a target of devils.

Kurdish folk romances, since they have not yet been properly collected and studied, require many scientific studies. Further studies in this field will pave the way for the recognition of this genre and other genres such as epics, folktales and legends. At the same time, this will also contribute to the problem of classification and naming genres.